

Опанчарство

Текст и слике преузети из католога „Стари занати у Србији“

Аутор: *Вера Шарац-Момчиловић*

Чачак, 1935. година

Рашка, 1931. година

ПРЕШЊАЦИ ПОД ЗАШТИТОМ ЗАКОНА

„Уплетосте ли каишчиће у опанчиће“
(Брзалица)

Сврха опанчарског заната јесте израда једноставне кожне обуће која је била првенствено намењена сеоском становништву. Корени су му у средњовековној (византијској и европској) културној традицији. Сходно друштвено-историјским околностима, настављајући и баштинећи старобалканску, словенску, оријенталну и европску културну традицију, на простору Републике Србије почиње да се развија од друге половине 19. и траје до средине 20. века, када постепено нестаје. Одржавајући изразе традиционалног народног стваралаштва, опанчарски занат сврстан је у категорију старих заната који су Правилником Министарства привреде Републике Србије из 2005. године стављени под заштиту закона.

Сложене историјске и културне прилике на простору Балкана у области занатства, па и у опанчарском занату, манифестују се постојањем културних елемената аутохтоне, старобалканске, словенске, оријенталне и европске провинијенције који се препознају првенствено у процесу рада, називима алата, као и у изгледу и функцији његовог основног производа – опанка.

Трновче 1999. година

Пожаревац, 1957.

Опанчарски занат је досегао врхунац двадесетих и тридесетих година прошлог века, када су опанчари заједно с терзијама сматрани за „најјаче“ занатлије у ондашњим српским чаршијама. О томе сведоче подаци о постојању бројних опанчарских радњи у којима је израђивано неколико врста опанака и њихове бројне локалне варијанте. О развоју опанчарског заната сведоче и примерци опанака који се чувају у музејским збиркама, међу којима многи представљају ремек-дела народне уметности и врхунски домет занатског умећа и вештине.

Осим градског, правог занатског опанчарства, по свим селима било је и појединаца који су се опанчарским занатом бавили полупрофесионално, углавном као самоуки, у виду допунске делатности.

Индустријска (јефтинија) производња обуће која је у Србији отпочела двадесетих година прошлог века допринела је постепеном одумирању опанчарског заната. О прилагођавању новим условима говори преоријентисање опанчара на нове материјале. Прво су по угледу на гумене опанке фабричке израде опанчари почели да користе гуму, а потом и најлон – поливинил. Опанчари, мајстори гумених опанака, правили су опанке од спољне аутомобилске гуме. Крајем четрдесетих година израђивани су и најлон опанци, с лицем од трака поливинила.

Након Другог светског рата и коначно педесетих, односно шездесетих година прошлог века, овај занат је готово потпуно нестао.

У нашој новијој историји почеци опанчарског заната сежу у другу половину 19. века када су прво у Ужицу (1850), Пожаревцу (1862) и Шапцу (1870), потом и Књажевцу (1876) и Лесковцу (1880), опанке почели да израђују домаћи мајстори. Врло брзо из ових центара занат се ширио и у остале делове Србије – од

Аранђеловца, Лознице, Обреновца и Ваљева до Ужица. У Ужицу је 1920. радило 50 опанчара. У исто време у Чачку их је било 20, Крагујевцу 25, Трновче 1999. година Опанчарство 45 Пожеги 12, Краљеву 20, Трстенику шест, Крушевцу 10, Прокупљу пет, Куршумлији и Алексинцу по три, у Рашкој девет. Бројни опанчари имали су занатске радње и у Крупњу, Бајиној Башти, Косјерићу, Чајетини, Ариљу, Ивањици и Брусу. У Врању је опанчарски занат покренут након Првог светског рата. У источним крајевима Србије опанчари су радили у Кладову и Сокобањи, по један, Неготину, Зајечару, Књажевцу и Белој Паланци по три. У Нишу их је било седам, Пироту пет, Параћину шест, Ћуприји и Баточини по четири, у Петровцу два. У Аранђеловцу је од 1887. до 1900. године један мајстор 30 будућих опанчара упутио у тајне овог старог заната. Аранђеловац је након 1910. био центар из кога су се опанцима снабдевали крагујевачки, руднички, космајски, лепенички, гужански и делимично колубарски крај. Опанчара је било и у Крагујевцу, Младеновцу и селу Наталинцима. У Смедереву и Гроцкој опанчарски занат развија се од 1915. године.

Највише опанчара имали су шабачки, ваљевски, ужички, чачански и крагујевачки крај.

Производи опанчарског заната који вуку корене из аутохтоне, старобалканске и оријенталне средине, јесу врнчани и пресни опанци. Израђивани су и ношени у јужним и југозападним крајевима Србије (области Рашке и Метохије, југоисточној и источној Србији), док су сходно тековинама европске занатске традиције у централној, источној и северној Србији израђивани и ношени ђоновски опанци и опанци капичари.

Опанчари су као основну сировину за израду опанака користили необрађену, а касније занатски и фабрички обрађену говеђу и телеђу, а ређе коњску и свињску кожу. Од коже обрађене најједноставнијим технолошким поступком (сољењем, сушењем или употребом стипсе) добијана је сировина за израду пресних опанака. Од коже обрађене технолошки сложенијим поступком добијана је сировина за израду ђоновских опанака. Опанцима од

прерађене коже претходила је израда тзв. црвених опанака – црвењаша од полуобрађене коже. Кожа за црвене опанке припремана је технолошки једноставнијим поступком. За обраду коже коришћен је раствор креча, пепела и воде и истуцана јовова и брезова сува кора. Сировина за израду ђоновских опанака добијана је сложенијим и дуготрајнијим поступком у коме је коришћена и хрстова шишарка, руј и смрчева кора. Фабрички штављену кожу опанчари су више почели да користе након Другог светског рата.

Београд, 2007. година

На простору Србије израђивана су два основна типа пресних опанака: врнчани и прешњаци – пресни опанци. Врнчани опанци на горњем делу имају врнчанице – усукане уске траке меке коже (јагњеће, јареће) или дебље памучне нити или канапа којим се везују лева и десна страна опанка идући паралелно у једнаким размацама од прстију ка отвору опанка. Преко врнчаница кроз средину провлачи се „преплет“ од истог материјала који иде изнад и испод врнчаница у неколико редова. Опанчари су их израђивали на дрвеном калупу, употребљавајући малобројан и једноставан алат. Прешњаци су плитка обућа која покрива стопало и делимично ногу, а кожа је набирањем помоћу кожног каиша или канапа – опутом моделована према нози.

Топола, 2008. година

Опанчари су, осим што су ручно израђивали опанке, до Другог Светског рата сами и штавили кожу, за шта су користили казане за грејање воде, бурад, калупе, дрвене чакље, мотке и дрвене сандуке, ступе за туцање шишарки. У процесу израде опанака опанчар је користио две „тезге“ – већу и мању даску на којима је стајао алат и где је кројио и шио опанке. Опанчар је користио и даску за набадање опанака, шило, разне врсте длета

и зумбе. Процес израде ђоновских опанака занатски је сложенији и захтева велику истрајност, спретност, вештину и умешност. За израду горњег дела опанка – лица за најфиније опанке коришћена је и псећа кожа, а најчешће овчја и козја, док је доњи део опанка – ђон био од говеђе коже. Квалитет опанака ценио се према квалитету обраде коже и квалитету израде опанка. Више су цењени опанци чији је горњи део био исплетен од ужих трака коже, те према броју и ширини трака које су чиниле прамет и преплет на лицу опанка. Најфинији момачки опанци имали су до стотину трака у премету и преплету, и то су били тзв. ткани опанци.

Гумени опанци не разликују се од кожних опанака много по кроју, већ према начину израде. Израђивани се помоћу малог броја алата. Мајстори гумених опанака користили су: криви и прави нож, сатару и маљцу, клешта и натру – справу за растављање листова аутомобилских гума.

Од друге половине 20. века опанци се израђују углавном за потребе фолклорних играчких група, ради сувенирске продаје и за потребе најсиромашнијег слоја сеоског становништва. Данас на web portalу могу да се нађу адресе занатских радњи које путем електронске продаје нуде различите врсте опанака.

Тајну штављења коже, према народном предању, опанчарима је открио свети Сава. Опанчари су га сматрали својим заштитником, стога су га славили на Савиндан 27. јануара. О успешности српских опанчара сведочи њихово редовно учешће и на светским сајмовима који су одржавани крајем деветнаестог и почетком 20. века у Паризу, Лондону, Бечу и Будимпешти. У Србију су се враћали са сребрним и златним одличјем. Опанчарска радња Драг. Л. Милосављевића из Књажевца, основана 1903. године, награђена је златном медаљом 1907. године у Лондону. Бавећи се опанчарским занатом и производњом опанака у Београду, свој капитал је почео да стиче и велики српски трговац и задужбинар Никола Спасић. Опанци су били и основна обућа српске војске у Првом светском рату. А да опанак постане један од симбола српског националног идентитета свакако су допринели и мајстори

опанчари.

Опанчарски занат ће и даље опстајати јер потражња за овом врстом обуће не престаје. Не само играчи у културно уметничким друштвима, већ и многобројни туристи радо купују опанке. Савремени начин комуникације омогућио је људима широм планете да се на сајтовима занатлија информишу о понуди производа и поруче их имејлом, а они ће стићи и до најудаљенијих земаља.